

Analyzing the Content of Elementary School Textbooks to Identify the Components of National Identity Based on High-level Documents Situation Analysis Approach

Raheleh Mahdian¹ , Kambiz Poushaneh² , Hamid Reza Rezazade Bahadoran² & Hasan Malaki³

1. Ph.D. Student in Curriculum Planning, Department of Educational Methods and Counseling, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Islamic Azad University, Central Branch, Tehran, Iran
- * Corresponding Author: Assistant Professor, Department of Education and Counseling, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Islamic Azad University, Central Branch, Tehran, Iran. Email: poushaneh@hotmail.com
2. Assistant Professor, Department of Educational Methods and Counseling, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Islamic Azad University, Central Branch, Tehran, Iran.
3. Professor, Department of Curriculum Studies, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran

Abstract

Type of Article: Scientific- Research

Objectives: The purpose of the current study is to identify the components of national identity in primary school textbooks with an emphasis on the document of the fundamental transformation of education and the document of Iran's national curriculum.

Materials and Methods: In this study, the thematic analysis method was used to analyze the text of the high-level documents and textbooks. The sample examined in this study includes Social Studies and Heavenly Gifts textbooks. These books have been chosen because they are the most capable of carrying the concepts of national identity. The unit of analysis (recording) in this study is the theme, image, map, and the unit of context is textbooks. To determine the validity of the qualitative content analysis method with an inductive approach (theme analysis), the books and high-level documents were reviewed in two stages; one after 10 to 50% of the categorizations were completed and the second time at the end of the research.

Discussion and Conclusions: In this study, 150 concepts, 30 subcategories, and 9 categories were extracted from the text of the books. The most important components of national identity are the introduction of different cultures; history and identity of ethnic groups; introduction of cultural heritage; introduction of famous people; reflecting the style of coverage of ethnic groups and regions; languages of Iranian people; religion and religious pluralism; introduction of festivals and religious rituals of all people and regions. The results of this study show that planners can strengthen national identity in primary school students by making policies based on the elements of national identity and providing appropriate content in textbooks.

Keywords: National Identity, Secondary School, Textbooks, Thematic Analysis.

مدیریت و برنامه‌ریزی در نظام‌های آموزشی

مدیریت و برنامه‌ریزی در نظام‌های آموزشی

پاییز و زمستان ۱۴۰۲

دوره ۱۶، شماره ۲ (پیاپی ۳۱)

صفحات: ۳۷-۵۸

DOI: [10.48308/mpes.2023.103922](https://doi.org/10.48308/mpes.2023.103922)

ISSN: [2423-5261](https://doi.org/10.48308/mpes.2023.103922)

E-ISSN: [2538-6344](https://doi.org/10.48308/mpes.2023.103922)

دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۱/۲۷ بازنگری مقاله: ۱۴۰۲/۳/۱

پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۴/۳ چاپ مقاله: ۱۴۰۲/۷/۱

تحلیل مضمون کتب درسی دوره ابتدایی برای شناسایی مؤلفه‌های هویت ملی براساس اسناد بالادستی

راحله مهدیان^۱ ID، کامبیز پوشنه^۲ ID، حمیدرضا رضازاده بهادران^۲ ID و حسن ملکی^۲ ID

۱. دانشجوی دکتری تخصصی برنامه‌ریزی درسی، گروه تربیت و مشاوره، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
- * نویسنده مسئول: استادیار گروه تربیت و مشاوره، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
poushaneh@hotmail.com
۲. استادیار گروه تربیت و مشاوره، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
۳. استاد گروه مطالعات برنامه درسی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران

چکیده

هدف: با توجه به نقش مهمی که نهاد آموزش و پرورش و برنامه درسی در تقویت هویت ملی دانش‌آموزان دارد، هدف پژوهش حاضر شناسایی مضامین هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره دوم ابتدایی با توجه به اسناد بالادستی مرتبط با برنامه درسی ملی ایران است.

مواد و روش‌ها: در این پژوهش برای تحلیل متن اسناد بالادستی و کتب درسی از روش تحلیل مضمون استفاده شده است. نمونه مورد بررسی در این پژوهش کتب درسی هدیه‌های آسمانی و مطالعات اجتماعی است. این کتاب‌ها از آن جهت انتخاب شده است که بیشترین قابلیت برای حمل مفاهیم هویت ملی را دارند. واحد تحلیل (ثبت)؛ مضمون، تصویر، نقشه و واحد زمینه، کتب درسی است. برای تعیین روایی با بهره از روش تحلیل محتوای کیفی با رویکرد استقرایی (تحلیل مضمون)، کتاب‌ها و اسناد بالادستی در دو مرحله بازبینی شدند یکی پس از اینکه بین ۱۰ تا ۵۰ درصد مقوله‌بندی‌ها انجام شد و بار دوم در پایان کار صورت گرفت.

بحث و نتیجه‌گیری: در نتیجه تحلیل داده‌ها، ۱۵۰ مفهوم، ۳۰ زیرمقوله و ۹ مقوله استخراج شد. مهم‌ترین مؤلفه‌هایی هویت ملی عبارت‌اند از: معرفی فرهنگ‌های مختلف، تاریخ و هویت اقوام، معرفی میراث فرهنگی؛ معرفی مشاهیر، انعکاس سبک پوشش اقوام و مناطق؛ زبان‌های اقوام ایرانی در کتب درسی، تکثرگرایی دینی و مذهبی، معرفی جشن‌ها و اعیاد و مناسک مذهبی همه اقوام و مناطق. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد، برنامه‌ریزان می‌توانند با سیاست‌گذاری براساس عناصر هویت ملی و ارائه محتوای مناسب در کتب درسی، هویت ملی را در دانش‌آموزان دوره ابتدایی تقویت و تعلق به وطن را در آن‌ها بارور کنند.

واژه‌های کلیدی: تحلیل مضمون، دوره دوم ابتدایی، کتب درسی، هویت ملی.

مقدمه

نظام‌های آموزشی در دوران مدرن به‌مثابه نهادهای تربیتی و سازنده فرهنگ فقط به انتقال دانش به دانش‌آموزان محدود نشده و جنبه‌های ارزش‌بنیان آن نیز مطرح بوده است (بکویتز و بیر، ۲۰۱۹). بر این اساس، نظام آموزش و پرورش باید بتواند شهروندانی تربیت کند که به فرهنگ ملی خود پایبند بوده و از آن حفاظت کنند. به عبارت دیگر، در صورتی که وظیفه مدرسه را تربیت نسل نواخته فرض کنیم و هم‌چنین اگر جامعیت اصلاح تربیت را قبول کنیم، پس هدف آموزش فراتر از توجه به توزیع علم در میان دانش‌آموزان و در واقع ساخت شخصیت و هویت کودکان با هدف اجتماعی شدن آن‌ها و تربیت شهروند خوب از همان زمان ورود به مدرسه انجام می‌شود. جامعه‌پذیری دانش‌آموزان به صورت قابل لمس از دوره دوم ابتدایی و با تقویت شناخت اجتماعی و فهم آن‌ها از محیط امکان‌پذیر می‌شود (حسنی، ۲۰۱۱).

هویت ملی از مباحث مهم و قابل ملاحظه در دنیای امروز است و نیاز به آن و احساس تعلق به یک سرزمین و گرایش به سمت آن از الزامات انکارناپذیر در هر جامعه‌ای محسوب می‌شود. انسان از ابتدای خلقت، همواره با پرسش‌هایی درباره کیستی و چیستی خود مواجه بوده است. جامعه‌ای که مردم آن، نگرشی و بینشی واقع‌بینانه و مبتنی بر حقیقت درباره خود و میهن‌شان داشته باشند، از آسیب‌ها در امان می‌ماند و برای پیشرفت و سربلندی کشورشان تلاش می‌کنند. در میان افراد این جامعه، صمیمیت و همدلی افزایش یافته و امنیت و آرامش به دست خواهد آمد. ایجاد این صمیمیت و همدلی به ساخت هویتی هر فرد و محیط تعلیم و تربیت وی بستگی دارد. منشأ بسیاری از نگرش‌ها و باورهای انسانی از بدو تولد در خانواده شکل می‌گیرد و هویت فردی و اجتماعی وی را تشکیل می‌دهد و از طریق آموزش در مدرسه تداوم می‌یابد. بر همین اساس برای تقویت هویت ملی، نظام آموزش و پرورش نقش مهمی دارد و می‌تواند کودکان را به جوانانی تبدیل کند که از صمیم قلب، همه توانایی‌ها و تخصص خود را در خدمت کشورشان قرار دهند و به سهم خود برای توسعه و پیشرفت آن کوشا باشند. بر این اساس آموزش هویت ملی همواره به یکی از اهداف حکومت‌ها بوده است. یکی از راه‌های آموزش هویت ملی به کودکان، آموزش رسمی است که از طریق برنامه درسی می‌توان به آن دست یافت. تعلیم و تربیت نیازمند این است که تمهیدات لازم را برای فراهم کردن مؤلفه‌های هویت ملی پدید آورد تا بتواند فردی را پرورش دهد که در حرکت به سوی آرمان خواهی، با ملت همگام و همسو باشد و ویژگی‌های فرهنگ و هویت مربوط به آنان را دارا باشد (ایمانی نائینی، ۱۳۸۶). نظام آموزش و پرورش رسمی، بخشی از ساختار هر جامعه‌ای است که دولت به وسیله آن، قوانین و سیاست‌های گزینشی و بینشی خود را اعمال می‌کند تا ایجاد همبستگی و تقویت هویت ملی در یک کشور به دست آید. بر همین اساس بدون تردید مهم‌ترین و اثرگذارترین منبع در فرایند یاددهی-یادگیری، برنامه درسی است (مهرمحمدی، ۱۳۸۶). از طرفی یکی از مهم‌ترین چالش‌های برنامه درسی در هزاره جدید، ارتقای عدالت اجتماعی و ... توجه به هویت ملی و فرهنگی است (فتحی و اجارگاه، ۱۴۰۰).

از نظر نول^۲ برنامه درسی، قلب آموزش و پرورش است (نول، ۲۰۱۸). در عین حال با وجود اهمیت نقش و جایگاه نظام آموزشی در تقویت و شکل‌گیری هویت ملی در تحقیقات متعدد به نظر می‌رسد این موضوع نتوانسته جای خود را به صورت مطلوب و مناسب در برنامه‌های درسی و نظام آموزش و پرورش باز کند. نتایج پژوهش‌های انجام شده حاکی از نقص و نارسایی پرداختن به این موضوع در آموزش و پرورش ایران است. میرزاپور (۱۳۹۸)، هواس بیگی (۱۳۹۷)، قنبری و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهش‌های خود به این نتیجه رسیده‌اند که به مقوله هویت ملی در برنامه درسی دوره دوم ابتدایی و هم‌چنین کتاب‌های درسی به‌عنوان اصلی‌ترین منبع محتوای برنامه درسی توجه چندانی نشده است و این مقوله جایگاه مطلوب و قابل توجهی در برنامه درسی ندارد. اسناد بالادستی نیز هرچند در زمینه آموزش هویت ملی، جامع و وافی نیستند، اما در نگارش برنامه درسی توجه مقتضی به آن نشده است. براین اساس، شناسایی مؤلفه‌های

1. Bikoits & Beer

2. Null

هویت ملی در کتب درسی دوره دوم ابتدایی مسأله اصلی پژوهش حاضر است و با تمرکز بر این سؤال اصلی انجام می‌گیرد که هویت ملی در کتب دوره دوم ابتدایی چه مؤلفه‌هایی دارد.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

هویت یک اصطلاح میان رشته‌ای محسوب می‌شود که در حوزه‌های متعدد علمی مورد توجه است به طوری که این مفهوم به بخشی جدایی‌ناپذیر از مباحث اصلی در حوزه‌های علوم روانشناسی و علوم اجتماعی درآمده است (ویلی و برمن، ۲۰۱۲). هویت به معنی نگرش و دیدگاه نسبتاً پایدار هر شخص از کیستی و چیستی خود در ارتباط با دیگر افراد اجتماع است. هویت هر شخصی تا حد زیادی تحت تأثیر تعاملات اجتماعی فرد با دیگران قرار می‌گیرد و معمولاً در فرایند اجتماعی شدن شکل می‌گیرد. اسمیت^۱ (۱۳۸۳) معتقد است هویت ملی را می‌توان "بازتولید مستمر باورها و سنت‌هایی تعریف نمود که میراث متفاوت افراد جامعه را تشکیل می‌دهد و تشخیص هویت افراد با آن الگو، میراث و یا عناصر فرهنگی، امکان‌پذیر است" (اسمیت، ۱۳۸۳: ۳۰). این باز تولید هویت ملی، ابتدا درون خانواده صورت می‌گیرد. پس از آن بخش مهمی از انتقال هویت ملی بر عهده سیستم آموزش و پرورش رسمی قرار دارد.

هویت ملی فراتر از هویت فردی، گروهی و جمعی است و با مفهوم ملت پیوند دارد. هویت ملی، ناظر به عقاید، باورها، احساسات و نگرش‌های افراد در قالب یک اجتماع به نام ملت است (نورمن^۲، ۲۰۰۶: ۲۵). اسمیت، هویت ملی را بازتولید ارزش‌ها، نمادها، الگوها و سنت‌هایی می‌داند که میراث متمایز ملت‌ها را تشکیل می‌دهد و هویت افراد با توجه به این میراث و عناصر فرهنگی مشخص می‌شوند (خجسته و دیگران، ۱۴۰۰: ۲۹). گلنر^۳ بر نقش نظام آموزشی در بسط و گسترش اشتراکات هویتی و ارتقای انسجام و همگونی ارکان فرهنگی براساس باورها و ارزش‌ها به‌عنوان نمادهایی از هویت و همبستگی ملی، تأکید کرده است. آموزش و پرورش باید زمینه‌های مناسب را برای فراهم نمودن مؤلفه‌های هویت ملی فراهم آورد تا افرادی را تربیت کند که در نیل به اهداف نهایی، با ملت هم جهت باشد و خصوصیات مربوط به هویت مربوط به آنان را داشته باشد (ایمانی نائینی، ۱۳۸۶: ۴۴۳). در این مسیر، تعلیم و تربیت نقش مهمی را در جهت شناسایی و تربیت استعدادها، توانایی‌های افراد هر جامعه با هدف تربیت افراد خلاق، توانا و تصمیم‌گیر بر عهده دارد. نظام آموزش و پرورش در ایجاد رفتارها، عادات، طرز تفکر و تلقی انسان‌ها و بالاخره سعادت و شقاوت آن‌ها بسیار مؤثر است (علاقه‌بند، ۱۳۹۶: ۱۳۶).

پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهد که آموزش هویت ملی یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های سیاست‌گذاران همه جوامع اعم از توسعه‌یافته و در حال توسعه است. یافته‌های شوکی راثو^۴ (۲۰۲۰) با عنوان "مطالعه تطبیقی آموزش هویت ملی در زمینه جهانی‌سازی در چین و اسکاتلند" حاکی از این است که آموزش مدرسه‌ای به‌طور سنتی، مهم‌ترین ابزار برای شکل دادن به یک هویت مشخص است و این ابزار به‌طور گسترده توسط کشورهای مختلف مورد استفاده قرار می‌گیرد. کریستین مادوتا^۵ در پژوهشی با عنوان "آموزش و هویت ملی در رومانی" به این نتیجه دست یافت که آموزش در شکل‌دهی هویت و کیفیت مهارت زندگی جوانان نقش مؤثری دارد. میرزاپور و دیگران (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان "کارکرد آموزش و پرورش در نهادینه‌سازی هویت ملی دانش‌آموزان" نتیجه گرفتند، برنامه درسی ایران در شکل‌دهی هویت ملی در دانش‌آموزان کارایی اندکی داشته است.

رهبری و دیگران (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان هویت ملی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

1. Willy & Berman
2. Smith
3. Norman
4. Gellner
5. Shuqi Rao
6. Cristian Maduta

جمهوری اسلامی ایران، به این نتیجه رسیدند که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، لایه هویت اسلامی برجستگی و تأکید بیشتری دارد. در ایالات متحده آمریکا نیز تلفیق هویت ملی و فرهنگ در آموزش لحاظ شده و به‌طور سنتی آموزش به هویت فرهنگی و ملی کمک می‌کند. شکیباییان (۱۳۸۷) در بررسی نظام آموزشی نروژ می‌گویند: "در نظام آموزشی نروژ، هویت ملی در ساختار برنامه درسی وارد شده و بر این اصل تأکید کرده که باید تا حد امکان فراگیران را به آن نزدیک کرد" (شکیباییان، ۱۳۸۷: ۸۶). در برنامه درسی، متغیرهای مختلفی از جمله سیاستگذاری‌های نظام آموزشی، منش و رفتار معلم، کتب درسی، شیوه تدریس، شیوه ارزیابی، فضای آموزشی و فعالیت‌های پرورشی و فوق برنامه به شکل‌گیری هویت دانش‌آموز کمک می‌کند. در واقع برنامه‌های درسی، منعکس‌کننده هدف‌های تربیتی مطلوبی هستند که سیاست‌گذاران نظام آموزشی در جستجوی دستیابی به آن می‌باشند. این منابع آموزشی در کشورهای با سیستم آموزشی متمرکز، اهمیت مضاعفی پیدا می‌کند. در ایران، برنامه درسی، برای شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان در ابعاد مختلف نقش تعیین‌کننده‌ای دارد.

روش پژوهش

در این پژوهش برای تحلیل متن اسناد بالادستی و کتب درسی دوره دوم ابتدایی از روش تحلیل مضمون استفاده شده است. تحلیل مضمون به پژوهشگران کمک می‌کند راحت‌تر بتوانند مشاهده‌ها و یافته‌ها و تفاسیر خود را به سایرین منتقل کنند (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰).

در تحلیل محتوای کتاب‌های درسی، نمونه مورد بررسی در این قسمت از تحقیق شامل کتب دوره دوم ابتدایی از قبیل مطالعات اجتماعی و هدیه‌های آسمانی است که تعداد آن‌ها در مجموع ۶ جلد است. این کتاب‌ها به این دلیل انتخاب شده‌اند که بیشترین قابلیت برای حمل مفاهیم هویت ملی را دارند. واحد تحلیل (ثبت) در این پژوهش، مضمون، تصویر، نقشه و واحد زمینه، کتب درسی است. برای دستیابی به دیدگاه مناسب و جدید، متن کتب درسی چند بار بررسی شد. مفاهیم استخراج و نام‌گذاری شدند. در مرحله بعد مفاهیم استخراج شده براساس تفاوت‌ها و شباهت‌ها تحت عنوان مقوله دسته‌بندی و نام‌گذاری شد، و در پایان به ازای هر مفهومی، شواهدی از متن، همراه با ذکر شماره صفحه (برای کتب و استاد بالادستی) و (ذکر پایه تحصیلی برای کتاب‌ها) نقل قول شد. در این پژوهش ۱۵۰ مفهوم، ۳۰ زیرمقوله و ۹ مقوله از متن کتاب‌های درسی استخراج شد.

برای تعیین روایی روش تحلیل محتوای کیفی با رویکرد استقرایی (تحلیل مضمون) در پژوهش حاضر، از روش تأییدپذیری استفاده شده است. به این ترتیب که کتاب‌ها و اسناد بالادستی، در دو مرحله بازبینی شدند، در مرحله اول پس از اینکه بین ۱۰ تا ۵۰ درصد مقوله‌بندی‌ها تکمیل و مرحله دوم در پایان کار انجام شد. معیار مقبولیت نیز مشتمل بر بازنگری ناظرین خارجی، درگیری طولانی مدت و مشاهده مداوم بوده است.

یافته‌های پژوهش

هویت ملی در اسناد بالادستی آموزش و پرورش

بر مبنای تحلیل مضمون استقرایی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و سند برنامه درسی ملی، ۱۰ مضمون فراگیر به شرح ذیل استخراج شد:

۱- هویت اسلامی

توحید که به‌عنوان محور فرهنگ دینی به‌شمار می‌رود، از مهم‌ترین اصول اعتقادی اسلام به معنای اعتقاد به یکتایی خدا در صفات، ذات و عمل به الزامات آن است که در حوزه تفکر و اعتقاد، عمل و رفتار اجتماعی و اخلاقی فرد، نقش مهمی ایفا می‌کند و به‌عنوان عنصر اصلی هویت مسلمانان به‌شمار می‌رود (رهبری و دیگران، ۱۳۹۴). در سند تحول آمده است:

* برخوردار از مربیانی که فضائل اخلاقی و شایستگی‌های حرفه‌ای با تأکید بر هویت توحیدی براساس نظام معیار اسلامی را دارند (سند تحول، ۱۳۹۰: ۱۴).

* توحید در جامعه اسلامی به‌عنوان اساس تکوین و گسترش روابط اجتماعی در افراد جامعه به‌شمار می‌رود (سند تحول، ۱۳۹۰: ۷).

* درمساله تربیت، توجه به پرورش افراد مؤمن و معتقد به معاد و متعهد به مسئولیت‌ها و وظایف در برابر خداوند متعال، خود، دیگران و طبیعت از موارد مهم است (سند تحول، ۱۳۹۰: ۱۵).

آنچه که مردم ایران از ظهور و گسترش دین اسلام به دست آوردند، یکتاپرستی و عدالت بود که به نوعی قومیت‌گرایی افراطی، نژادپرستی و برتری گروه‌های خاص بر جامعه را منسوخ کرد (رجایی، ۱۳۸۶: ۳۱). توجه اسناد بالادستی نظام تعلیم و تربیت در بین دانش‌آموزان به تعالیم قرآن و تعمیق خداپرستی و تلاش برای گسترش فرهنگ دینی در جامعه، نشان از اهمیت توحید در این اسناد است که نظام آموزشی می‌تواند در درونی‌سازی آن‌ها نقش مهمی را ایفا کند. برای نمونه از دیدگاه شهید مرتضی مطهری، دین مهم‌ترین مؤلفه هویت ملی ایرانی است. از نظر وی برای یافتن مقوله اصلی هویت ملی، باید به مؤلفه محوری دین و مذهب توجه نمود (قربانی، ۱۳۸۳: ۸۰). به‌طور کلی هویت اسلامی، تحت تأثیر تعالیم قرآن، سنت و ائمه قرار می‌گیرد که از طریق توجه و توسعه فرهنگ اقامه نماز، توسل، مناجات و انس با آموزه‌های قرآنی و مشارکت در اماکن مذهبی تقویت می‌شود. در این زمینه در سند تحول آمده است:

* توسعه فرهنگ نماز به‌ویژه تأکید بر نماز جماعت در مدارس و تقویت انس با آموزه‌های قرآن کریم در بین دانش‌آموزان و تقویت مهارت و سواد قرآنی.

* عمق بخشی به تقوای الهی و مهارت خودکنترلی خویش‌داری، تقویت مهارت انتخاب‌گری در بین دانش‌آموزان با استفاده از فرصت ایام الله مثل اعیاد و وفیات (سند تحول، ۱۳۹۰: ۲۲).

۲- گسترش عدالت آموزشی

از دیدگاه شهید مرتضی مطهری، مردم ایران بیش از هر ملتی به روح اسلام و آموزه‌های آن توجه داشته و آنچه بیشتر از هر چیز، روح تشنه مردم ایران را به سمت اسلام سوق داده، عدالت اسلامی بوده است (مطهری، ۱۳۸۶: ۱۲۱). تساوی افراد جامعه در برابر قوانین و به وجود آوردن بسترهای لازم برای رشد مادی و معنوی برای همه افراد اجتماع و مبارزه همه جانبه با هر نوع فاصله طبقاتی، تبعیض، ظلم، استثمار و قانون‌گریزی از راهبردهای اساسی برقراری عدالت اسلامی در روابط اجتماعی است. دین اسلام به دنبال تشکیل جامعه‌ای است که مردم آن، عزت‌مند و مستقل باشند و از آزادی‌های مشروع که از گسترش عدالت به دست می‌آید، برخوردار باشند (رهبری، ۱۳۹۴).

یکی از شاخص‌های عدالت اجتماعی در آموزش و پرورش، چگونگی بهره‌مندی دانش‌آموزان از آن است. بر همین مبنا کشورها به‌ویژه کشورهای در حال توسعه درصدد ایجاد فرصت‌های برابر با هدف دسترسی همگان به آموزش و پرورش هستند؛ چرا که یکی از مؤثرترین راه‌های تحقق عدالت اجتماعی برقراری فرصت‌های یکسان برای دسترسی عموم جامعه به آموزش و پرورش است و همه آحاد انسانی حق دارند از آموزش و پرورش یکسان برخوردار گردند (عبدوس، ۱۳۸۱). ایجاد حساسیت نسبت به تکثر ذاتی موجود در جهان واقع، با تعلیم و تربیت چندفرهنگی می‌تواند منجر به انسجام ملی و تقویت هویت ملی شود (ایروین، ۲۰۱۲).

در اسناد بالادستی بر عدالت تربیتی به‌عنوان مبنایی برای انسجام و وحدت ملی توجه شده است. به این معنا که آموزش و پرورش در مناطق مرزی، مناطق محروم و دوزبانه‌ها نیز باید تقویت گردد. تحقق عدالت آموزشی در سایه توجه به تنوع و تکثر و تفاوت‌های فرهنگی، زبانی و قومی اتفاق می‌افتد. بنابراین در سند تحول تعلیم و تربیت کشور بر تأمین و گسترش عدالت در برخوردارانی از فرصت‌های تعلیم و تربیت با کیفیتی مناسب تأکید شده و آمده است:

تکوین و ارتقای جنبه‌های انسانی هویت دانش‌آموزان به منظور تقویت روابط حق‌محور، عدالت گستر و مهرورزانه با همه انسان‌ها در سراسر جهان (سند تحول، ۱۳۹۰: ۱۳).
در فصل دوم سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، بیانیه ارزش‌ها آمده است:
عدالت و برابری تربیتی در بعدهای متعدد کمی، همگانی و الزامی و عدالت کیفی با رعایت تفاوت‌های بین فردی، جنسیتی، فرهنگی و جغرافیایی (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۷).
در فصل پنجم سند تحول بنیادین در ذیل هدف‌های کلان آمده است:
گسترش و تأمین همه جانبه عدالت آموزشی و تربیتی (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۲۵).

۳- توجه به هویت چندگانه

رویاریوی تمدن یونانی و رومی با تمدن ایرانی در دوره قدیم، رویاریوی اسلام و ایران، رویاریوی ایران با جهان مدرن غربی، شرایط و واکنش‌های متفاوتی را به همراه داشته است. به نظر می‌آید جامعه ایرانی از همان ابتدا، هویتی ایرانی با مؤلفه‌های متفاوت بوده است. ورود عناصر غریب و ناآشنا در مرحله اول و مورد قبول در مرحله بعد راه اصلی نوسازی هویت ایرانی در گذر تاریخ بوده است که همه از طریق تعامل بین فرهنگی و تمدنی حاصل شده است (آزاد ارمکی، ۱۳۸۰).

در اسناد بالادستی بر وجوهی از هویت و تقویت آن تأکید شده است. یکی از این وجوه، برجسته کردن هویت اسلامی-ایرانی با هدف تقویت هویت اسلامی دانش‌آموزان و طرح پوشش براساس هویت اسلامی-ایرانی بوده است. در اسناد بالادستی، هویت استعلایی یا هویت لاهوتی مورد توجه است و رویکرد مدرن با پست مدرن هویت در اسناد مد نظر قرار ندارد. در سند تحول بنیادی آموزش و پرورش بر ارزش‌های اخلاقی و انسانی به‌عنوان مبنای پیوند اعضای جامعه مطرح شده و بر رشد جنبه‌های انسانی هویت تأکید شده است. به عبارتی هویت انسانی چیزی فراتر از هویت فردی، قبیله‌ای، قومی و زبانی است. در سند برنامه درسی ملی نیز بر بعد انسانی هویت تأکید شده است.

در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در بیانیه ارزش‌ها آمده است:
تکوین و تعالی جنبه‌های انسانی هویت دانش‌آموزان برای تقویت روابط حق‌محور، عدالت گستر و مهرورزانه با همه انسان‌ها در سراسر جهان (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۷).
در سند برنامه درسی در قسمت پیوست‌ها در باب توجه به هویت انسانی آمده است:
تفکر و تعقل، ایمان و باور، علم و معرفت، اخلاق و عمل مداوم، عناصر اصلی شکل‌دهی و ارتقای هویت انسانی می‌باشد (سند برنامه درسی ملی، مبانی انسان‌شناختی، پیوست).

در سند برنامه درسی ملی نیز بر تقویت هویت ملی و توجه به هویت فرهنگی تأکید شده است:
- برنامه‌های درسی و تربیتی کشور باید زمینه‌های لازم جهت تقویت و پایداری هویت ملی را با تأکید بر تعمیق اعتقادات و ارزش‌های اسلامی، فرهنگ و تمدن ایران‌ی، زبان و ادبیات فارسی، ارزش‌های انقلاب اسلامی، حس وطن‌دوستی، وحدت و انسجام فرهنگی، استقلال ملی و همبستگی اسلامی تأمین کند (سند برنامه درسی ملی، ۹).

- تعلیم و تربیت فرهنگی و هنری، باعث شناخت پیشینه فرهنگی و توانایی‌های فردی و توسعه ظرفیت‌های جامعه و کسب شایستگی‌ها و مهارت‌های مورد نیاز برای زندگی آینده و بزرگسالی می‌شود (سند برنامه درسی، ۲۶).

۴- تفاوت‌نگری

ژیرو (۱۹۹۱ و ۲۰۰۳) نظام تعلیم و تربیت مرزی را پیشنهاد می‌کند که بسیاری از هدف‌های سنتی تعلیم و تربیت را طرد می‌کند. هم‌چنین به‌زعم ژيرو هر اندیشه و فلسفه‌ای که از کنار مسائل و زبان اجتماعی و فرهنگی انسان‌ها بگذرد، محکوم به شکست است (شکاری، احمدآبادی آرانی و فتاحی، ۱۳۹۳).
تعلیم و تربیت مرزی یعنی تعلیم و تربیتی که معطوف به شناخت مرزها و دیدن تفاوت و دریافت آن‌ها است.

در تعلیم و تربیت مرزی، دیدگاه مدرنیست‌ها در رابطه با کلیت بخشی توجه به مرکز، غفلت از مرزها و حاشیه‌ها مورد سرزنش قرار می‌گیرد (فرهین‌ی فراهانی، ۱۳۸۹: ۲۸۱). قوام هویت ملی در ایران از یک طرف متکی بر مناسبات دولت ملی (نظام جمهوری اسلامی ایران) با همه اقوام و مذاهب و پیروان ادیان است و از سوی دیگر مبتنی بر کم و کیف روابط این گروه‌های قومی و مذهبی با یکدیگر است. اصلاح مناسبات بین قومی با افزایش تراکم و قرینگی روابط اقوام و پیروان مذاهب با یکدیگر، اساسی‌ترین گام اجتماعی برای تضمین یکپارچگی ملی است (آرمند و پی سوره، ۱۳۹۵: ۱۰).

۵- نفی تبعیض نژادی

نژادپرستی معمولاً به‌عنوان یک برساخت اجتماعی فهمیده می‌شود. معلمان می‌توانند عاملان تغییر از طریق آموزش هویت ملی مبتنی بر چندفرهنگی باشند و از طریق استراتژی‌هایی که هدفش تقویت مشارکت فرهنگی است، مبارزه کنند (فورست^۱، لین و دون، ۲۰۱۷). نیتو (۱۹۹۲)، کانون توجه خود را بر آموزش ضد تبعیض نژادی به‌عنوان آموزش اساسی و مهم برای همه دانش‌آموزان قرار داده‌اند که همه اشکال تبعیض اجتماعی را به چالش کشیده و آموزش روابط بین فردی را در کلاس ترویج و از اصول مردم سالارانه برای عدالت اجتماعی بهره می‌گیرد (صادقی، ۱۳۸۹).

در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در فصل اول آمده است:

در جامعه اسلامی که مظهر تحقق بعد اجتماعی حیات طیبه به‌شمار می‌آید، پیوندهای خشونت‌آمیز (ناشی از ترس، تهدید و ارعاب) یا انتفاعی (ناشی از سوداگری و استثمار یا استخدام دیگران) جایی ندارد، بلکه ارتباط بین افراد جامعه به ارزش‌های انسانی و اخلاقی، معرفت، محبت و اطاعت از خدا معطوف است (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۲-۱۳).

۶- احترام به ادیان الهی

پیامبران الهی و ادیان آسمانی به‌عنوان مروجان توحید و منادی صلح و امنیت نسبت به پیروان دیگر مذاهب هستند. همزیستی مسالمت‌آمیز از مهم‌ترین آرمان‌های بشری است و صلح و امنیت در پرتو همزیستی مسالمت‌آمیز به وجود خواهد آمد. عمید زنجانی (۱۳۷۷) در کتاب فقه سیاسی، جلد دوم می‌نویسند: از دیدگاه اسلام، صلح و همزیستی مسالمت‌آمیز افراد با عقاید و مذاهب مختلف، یک ارزش و هدف محسوب می‌شود. جان هیک^۲ معتقد است، تا وقتی هر دینی در مورد دین خود، تصور برتری بر سایر ادیان را دارد، هیچ صلح واقعی میان ادیان جهانی نخواهد بود. صلح پایدار و گفتگوی واقعی هنگامی رخ خواهد داد که بپذیریم ادیان متفاوت، تفسیرهای متفاوت و به یکسان معتبری از واقعیت نهایی و خدا هستند (هیک، ۲۰۰۵).

جامعه چندفرهنگی ایران، دارای تنوع در ابعاد زبانی، قومیتی، مذهبی و آیین‌های دینی گوناگون و متشکل از اجتماع گروه‌های مسلمان (شیعه و سنی با فرقه‌های مختلف) و غیرمسلمان (یهودی، مسیحی و زرتشتی) است. تفاوت‌های فرهنگی در نژاد، زبان، دین، مذهب و آداب و رسوم در اغلب کشورهای جهان وجود دارد و کشورهای انگشت‌شماری دارای ملتی واحد، فرهنگی واحد و مذهبی واحد هستند.

۷- کارکردهای تنوع زبانی

زبان، ارزشمندترین ابزاری است که انسان در اختیار دارد و این وسیله مهم برای تفاهم، ارتباط و تبادل اطلاعات استفاده می‌کند. فرایند آموزش و پرورش نیز از طریق زبان (چه به صورت گفتاری و چه به صورت نوشتاری) صورت گرفته و به استمرار و حفظ وحدت جامعه از طریق انتقال میراث فرهنگی و تمدن بشری

1. Forrest & Lean & Dunn

2. Hick

همت می‌گمارد. در محدوده جغرافیایی کشور ایران، اقوام گوناگونی با آداب و رسوم و سنن و زبان‌های مختلف آذری و ترکی، کردی، عربی، ترکمنی و بلوچی زندگی می‌کنند. در این نواحی و نواحی مهاجرپذیر ایران، کودکانی هستند که پیش از ورود به نظام آموزشی به زبان مادری خود که با زبان آموزش رسمی متفاوت است، تکلم کرده‌اند و به اصطلاح دو زبانه هستند (شیرعلی‌پور، اسدی، نظری و شکوری، ۱۳۹۲). زبان رسمی، وسیله اصلی ارتباط تفهیم و تفاهم است؛ ولی برای کودکان دو زبانه، گاهی سد راه ارتباط تفهیم و تفاهم می‌گردد (عراقی و حاتمی، ۱۳۹۲). در اسناد بالادستی فقط بر آموزش زبان فارسی و آموزش زبان‌های خارجی تأکید شده است.

۸- ارتقای سرمایه اجتماعی

پی‌یر بوردیو^۱ و پاسرون^۲ در سال ۱۹۷۰ و گلن لوری^۳ در سال ۱۹۷۷ به موضوع سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند. رابرت پونتام^۴ و جیمز کلمن^۵ در چهار دهه گذشته به واژه سرمایه اجتماعی اعتبار قابل توجهی داده‌اند. پونتام (۱۹۹۳) معتقد است سرمایه اجتماعی، مجموعه‌ای از ارتباط‌های افقی بین افراد است که همکاری در جهت کسب منافع متقابل را در جامعه تقویت می‌کند. کلمن (۱۹۸۸) نیز، نظریه عمومی‌تری از سرمایه اجتماعی را عنوان می‌کند که در آن، همکاری‌های عمودی نیز پوشش داده می‌شود. از دیدگاه او، سرمایه اجتماعی نشان‌دهنده این است که، چگونه ساختار اجتماعی یک گروه می‌تواند به‌عنوان منبعی برای افراد آن گروه باشد. کلمن، اعتماد، اختیار، تعهد در یک گروه را لازمه سرمایه اجتماعی می‌داند (شریفیان ثانی، ۱۳۸۰).

۹- معرفی گسترده مشاهیر علمی، سیاسی و فرهنگی

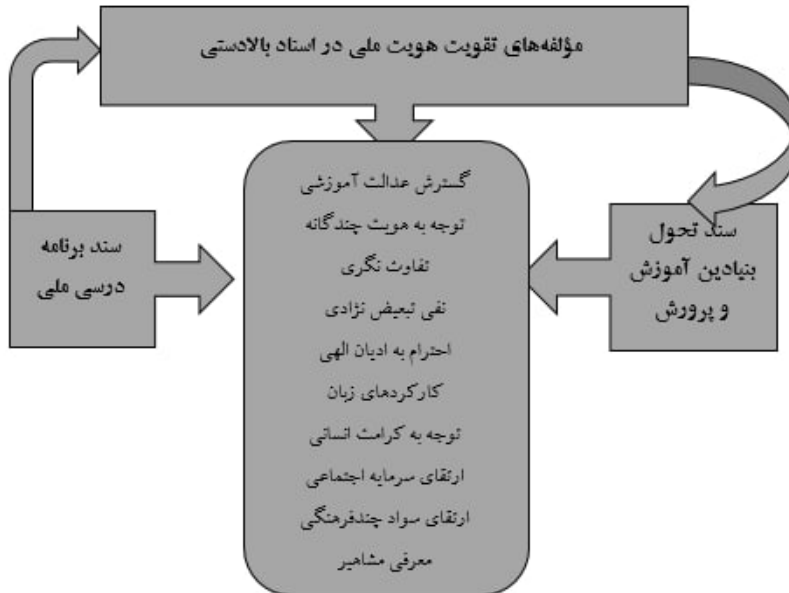
شناسایی مشاهیر و بازشناسی تأثیرگذاری آن‌ها و نیز پیشگیری از فراموش شدن دستاوردهای اجتماعی، سیاسی، علمی و فرهنگی مشاهیر، که با تلاش‌های خود بر روند توسعه فرهنگی و تمدنی اجتماع مؤثر بوده‌اند، یک ضرورت برای استفاده نسل آتی است (متولی حقیقی، ۱۳۸۸). در اسناد بالادستی آموزش و پرورش بر مواردی از قبیل شرح خدمات دانشمندان و ریاضیدانان ایرانی و مشاهیری که در توسعه تاریخ و تمدن ایران نقش داشته‌اند، تأکید شده است. به‌عنوان مثال در عبارت‌هایی مانند توجه کتب درسی به ادبیات قومیت‌های متفاوت و بومی در قانون اساسی، اصل ۱۵، برنامه پنجم توسعه، ماده ۱۹ شورای عالی انقلاب فرهنگی مصوبه ۶۴۴، ۴۵۹، ۲۸۸ (بابلی بهمنی، یارمحمدیان و یوزباشی، ۱۳۹۲)، معرفی مشاهیر، شعرا، نویسندگان، هنرمندان شعر و موسیقی مربوط به قومیت‌های مختلف (رحمانی، فقیهی، حسینی مهر و سرمدی) به این مسئله توجه شده است.

۱۰- توجه به کرامت انسانی

کرامت انسانی بر این نکته تأکید می‌کند که هر انسانی به صرف انسان بودن از کرامت ذاتی برخوردار بوده و شایسته احترام بوده و دارای حقوق شناخته‌شده‌ای از جمله تساوی حقوق و آزادی بدون در نظر گرفتن رنگ پوست، نژاد، محل تولد، عقاید سیاسی یا دینی یا موقعیت خانوادگی، علمی یا اجتماعی است. - انسان‌ها در نظام آفرینش از کرامت الهی و شأن یکسان برخوردارند (سند برنامه درسی ملی، مبانی انسان‌شناختی، پیوست).

برای واکاوی مؤلفه‌های هویت ملی، دو سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و سند برنامه درسی ملی مورد بررسی قرار گرفت. مقولات استخراج شده، مشتمل بر ده مضمون زیر است:

1. Pierre Bourdieu
2. Passeron
3. Glenn Loury
4. Robert puntam
5. James Coleman

شکل ۱. مؤلفه‌های تقویت هویت ملی با آموزش چندفرهنگی در اسناد بالادستی

در این پژوهش از تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی و هدیه‌های آسمانی دوره دوم ۱۵۰ مفهوم، ۳۰ زیرمقوله و ۹ استخراج شد که در جدول زیر ارائه شده است:

جدول ۱. مضامین هویت ملی در کتب درسی مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی

ردیف	مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
۱	غذاهای محلی سوغاتی محلی چشم‌انداز گردشگری، منطقه‌گرایی (۲ بار)	غذاهای محلی اقوام سوغاتی‌های محلی اقوام موقعیت جغرافیایی	معرفی فرهنگ‌های مختلف در بعدفرهنگی و بعد جغرافیایی هویت ملی
۲	مقر مدها، مقر پارس‌ها، مقر پارت‌ها، بعد جغرافیایی	موقعیت جغرافیایی آثار باستانی	بعد سیاسی هویت ملی
۳	منطقه تپه تاریخی هگمتانه، موزه هگمتانه، گنج‌نامه، مقبره کوروش، تخت جمشید، سکه هخامنشی، ظرف طلایی هخامنشی، مجسمه مرد پارتی، طاق بستان، آتشکده، سنگ نیشته بیستون	آثار باستانی	بعد تاریخی هویت ملی
	ظروف سفالی، مجسمه یعقوب لیث صفاری، بند امیر، گنبد چمستان برج طغرل، مسجد جامع رشتخوار، مسجد جامع ساوه، مسجد جامع نطنز، مسجد گوهرشاد، مسجد شیخ لطف الله، مسجد امام، بقایای کاروانسرا، کاروانسرای شرف، کاخ عالی قاپو	جلوه‌های تمدنی آثار تاریخی	

۴	رودکی، مولوی، حافظ، سعدی، خیام، فردوسی و عطار نیشابوری	مشاهیر ادبی	معرفی مشاهیر بعد زبانی، فرهنگی، تاریخی و سیاسی هویت ملی
	ابوعلی سینا، خواجه نظام‌الملک، خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی، خواجه نصیرالدین توسی، اسماعیل جزری، زکریای رازی، جابر بن حیان، خوارزمی، ابوریحان بیرونی	مشاهیر علمی	
	دیاکو، کوروش، داریوش، آریوبرزن، مهرداد دوم، سورنا، سلطان محمود، میرزا کوچک‌خان، رئیس‌علی دلواری، محمد مصدق، آیت‌الله کاشانی، حسن مدرس، شیخ محمد خیابانی، امام خمینی (ره)	مشاهیر سیاسی	
۵	لباس مردان هخامنشی، پیراهن زنان و لباس مردان در دوره اشکانی، کلاه نادری در دوره افشاریه، لباس مردان در دوره صفویه، لباس زنان در دوره قاجار	پوشش سنتی تمدنی	انعکاس پوشش اقوام در بعد فرهنگی و تاریخی هویت ملی
	لباس مرد عرب، لباس مرد کرد، لباس زنان قاسم آبادی، لباس مرد ترکمن، لباس مرد بلوچ	پوشش اقوام ایرانی	
۶	زبان پارسی باستان، زبان ایلامی، زبان بابلی، زبان فارسی	توجه به زبان‌های اقوام ایرانی	بعد زبانی هویت ملی
۷	معرفی دین زرتشت، معرفی دین اسلام	تکثرگرایی دینی	بعد دینی هویت ملی

در ادامه هر یک از مضامین تشریح می‌شود: در ادامه هر یک از مضامین تشریح می‌شود:

۱. معرفی فرهنگ‌های مختلف؛ بعد فرهنگی و جغرافیایی هویت ملی
گزیده‌هایی از مضامین معرفی فرهنگ‌های مختلف در کتاب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی:
- در یکی از مهمانسراها، مادر علیرضا گفت: ما دوست داریم غذاهای محلی مربوط به شهر کرمانشاه
بخوریم. آقای امیری نیز جواب داد: فکر خوبی است. بنابراین از بین غذاهای مختلف، آش عباسعلی و خورش
خلال سفارش می‌دهیم (مطالعات اجتماعی پایه چهارم، ۶۳).
- تصویر مربوط به غذاهای محلی شهر کرمانشاه (تصویر شماره یک، مطالعات اجتماعی پایه چهارم، ۶۳).
- امروز قصد داریم به بازار سنتی کرمانشاه برویم. نان برنجی، کاک، گیوه کرمانشاهی، سوغاتی‌های
معروف کرمانشاه هستند (تصویر شماره یک، مطالعات اجتماعی پایه چهارم، ۶۳).
- تصویر سوغاتی کرمانشاه (مطالعات اجتماعی پایه چهارم، ۶۳).
گزیده‌هایی از مضامین معرفی استان‌ها و مناطق جغرافیایی:
- همدان شهری بسیار زیبا و خوش آب و هوا در دامنه کوه‌های الوند است (مطالعات اجتماعی پایه
چهارم، ۴۶)
- در تابستان، مردم از شهرهای مختلف ایران برای دیدن مناظر زیبا و آثار تاریخی و نیز استفاده از هوای
خنک و مطبوع به این شهر سفر می‌کنند (مطالعات اجتماعی پایه چهارم، ۴۶).
- شهر کرمانشاه در غرب ایران و مرکز استان کرمانشاه است و در میان رشته کوه‌های زاگرس قرار دارد
(مطالعات اجتماعی پایه چهارم، ۵۹).
- اصفهان یکی از شهرهای معروف جهان است (مطالعات اجتماعی پایه ششم، ۵۷). شهر اصفهان، مرکز
استان اصفهان است. شهر اصفهان در کوهپایه‌های زاگرس قرار دارند و رود زاینده رود از وسط آن عبور
می‌کند. جمعیت شهر اصفهان، حدود دو میلیون نفر است. این شهر بعد از تهران و مشهد، پرجمعیت‌ترین
شهر ایران است (مطالعات اجتماعی پایه ششم، ۵۸).

۲. تاریخ و هویت اقوام، بعد فرهنگی و تاریخی هویت ملی

در کتاب مطالعات اجتماعی، کشور ایران به‌عنوان سرزمین آریایی‌ها تشکیل یافته از سه قوم ماد، پارس و پارت معرفی شده است. از بین این سه گروه آریایی، فقط قوم پارس مورد تمجید قرار گرفته و دو درس از کتاب مطالعات اجتماعی پایه چهارم به آن پرداخته است؛ در صورتی که در اقوام دیگر مانند قوم ماد که در ایران ساکن شدند، خیلی کم اشاره شده و البته بر جنبه منفی این قوم از قبیل عدم هماهنگی بین سپاهیان، بی‌نظمی و آشفتگی آن‌ها تأکید شده است. درباره پارت‌ها نیز همانند قوم ماد اطلاعات خاصی در محتوای کتاب‌های درسی ارائه نشده است و بین این سه قوم، تنها قومی که برجسته شده، قوم پارس بوده و از اقوام دیگر ایرانی مثل آذری‌ها و ترک‌ها، کردها، بلوچ‌ها، ترکمن‌ها و عرب‌ها مطلبی ارائه نشده است.

گزیده‌هایی از مضامین مربوط به تاریخ و فرهنگ اقوام در کتب مطالعات اجتماعی

- ایران یعنی سرزمین یا محل آریایی‌ها (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۴۷)

- آریایی‌ها یعنی نجیب و اصیل (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۴۷)

- مادها در غرب ایران ساکن شدند (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۴۷)

- نقشه شماره یک، مقر مادها، پارس‌ها و پارت‌ها در نقشه کنونی ایران (مطالعات اجتماعی، پایه

چهارم، ۴۷)

- مادها در دامنه کوه الوند شهری ساختند و نام آن را هگمتانه گذاشتند (مطالعات اجتماعی، پایه

چهارم، ۴۸)

- پاسارگاد در حدود ۱۳۰ کیلومتری شیراز قرار دارد (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۵۱)

- مورخان معتقدند که حدود چهارهزار سال پیش، اقوام آریایی از دو طرف دریای خزر به این

سرزمین مهاجرت کردند و به تدریج دشت‌های سبز و حاصل‌خیز آن ساکن شدند (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۴۷).

۳. معرفی میراث فرهنگی؛ بعد فرهنگی هویت ملی

در کتب مطالعات اجتماعی، سه اثر منطقه تاریخی موزه هگمتانه، گنج‌نامه و هگمتانه جزو مهم‌ترین آثار باستانی شهر همدان معرفی شده‌اند. هم‌چنین از مهم‌ترین آثار باستانی استان فارس، مقبره کوروش، سکه هخامنشی، تخت جمشید پرداخته شده است. هم‌چنین، مجسمه مرد پارتی مربوط به بزرگ‌زاده اشکانی، سورنا که به‌عنوان قسمتی از آثار باستانی در روستای شمی در شهر ایذه استان خوزستان ارائه شده است.

طاق بستان، سنگ نبشته بیستون و آتشکده از مهم‌ترین مراکز باستانی شهر کرمانشاه ارائه شده است. از مهم‌ترین آثار و مراکز تمدنی که در کتاب ارائه شده، عبارت‌اند از: مجسمه یعقوب لیث صفاری، زابل (سیستان و بلوچستان)، ظروف سفالی کشف شده از آثار دوره طاهریان در نیشابور (خراسان رضوی)، گنبد چمستان در استان مازندران که از آثار دوره علویان از نمادهای تمدن و فرهنگ ایرانی در حکومت‌های اسلامی (علویان، آل بویه، طاهریان، سامانیان و صفاریان) محسوب می‌شود. برج طغرل در شهر ری مسجد جامع رشتخوار، مسجد جامع ساوه و بقایای کاروانسرای رباط قره عشق در خراسان شمالی از جمله آثار تاریخی در دوره حکومت ترکان محسوب می‌شود.

در مجموع می‌توان گفت که تمام نقاط ایران، آثار باستانی و تاریخی زیادی وجود دارد، اما تا زمانی که از سنت‌گزینش‌های سلیقه‌ای در انتخاب محتوا پیروی می‌شود، این اماکن در کتب درسی دوره دوم ابتدایی جایی نخواهد داشت. علاوه بر آن، بیشتر بخش‌های مختلف کشور از هویت باستانی برخوردار هستند که در این کتب به آن اشاره‌ای نشده است. موضوع "میراث فرهنگی اقوام مختلف" در پژوهش مکرونی و بلندهمتان (۱۳۹۳) و نیز مفهوم هویت در مطالعاتی که علی‌پور و علی‌پور (۱۳۹۵) با عنوان "بعد میراث فرهنگی" انجام داده‌اند بررسی شده است. از دیدگاه فینبرگ (۱۹۹۶) باید به

دانش‌آموزان اقلیت‌های با طبقات اجتماعی پایین‌تر کمک کرد تا به میراث فرهنگی خود توجه کرده و به آن مباحث و ورزش‌ها.

- گزیده‌هایی از مضامین میراث فرهنگی در کتب درسی مطالعات اجتماعی
- تصویر تخت جمشید (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۴۵)
- تصویر طاق بستان (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۴۵)
- این تپه از حدود سه هزار سال برجای مانده و مربوط به دوران مادهاست (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۴۶)
- تصویر موزه هگمتانه (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۴۹)
- در موزه آثار سنگی، سفالی و فلزی از گذشته‌های دور به نمایش گذاشته شده است (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۴۹)
- تصویر خمره‌های آب و غذا (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۴۹)
- تصویر پایه‌های به جا مانده از ستون کاخ‌ها (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۴۹)
- وقتی به گنج‌نامه رسیدند، نوشته‌هایی به خط میخی روی سنگ‌های کوه دیدند (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۵۰)
- تصویر گنج‌نامه (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۵۰)
- تصویر مقبره کوروش (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۵۱)
- خوب است بدانید پلکان اصلی تخت جمشید در هر طرف ۱۱۱ پله دارد (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۵۲)
- تصویر تخت جمشید (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۵۲)
- تصویر تخت جمشید (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۵۳)
- تصویر سکه هخامنشی (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۵۵)
- تصویر ظرف طلایی هخامنشی (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۵۵)
- آن مجسمه‌ای که در تهران در موزه ایران باستان دیدیم و دست راستش از بین رفته بود از آثار دوره اشکانیان است (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۵۸)
- تصویر مجسمه مرد پارتی در موزه ایران باستان (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۵۹)
- تصویر طاق بستان (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۵۹)
- طاق بستان هم آثار تاریخی مهمی دارد و هم در مکانی زیبا و خوش منظره واقع شده است (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۶۰)
- بقایای چند آتشکده ایران باستان هم در استان کرمانشاه است (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۶۱)
- در بیستون، سنگ‌نگاره‌ای وجود دارد که پیروزی داریوش بزرگ را بر مخالفانش نشان می‌دهد (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۶۲)
- تصویر گنبد چمستان در مازندران از آثار دوره علویان (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۰۱)
- تصویر برج طغرل در شهر ری (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۰۳)
- تصویر مسجد جامع رشتخوار، استان خراسان رضوی به جای مانده از دوره خوارزمشاهیان (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۰۳)
- تصویر مسجد جامع ساوه (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۰۵)
- تصویر سکه‌های دوره ایلخانان (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۱۰)
- در اطراف این میدان که حدود ۵۰۰ متر طول دارد، بناهای بزرگ و باشکوهی قرار گرفته‌اند (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۶۰)
- تصویر میدان نقش جهان (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۶۰)
- این مسجد به فرمان شاه عباس ساخته شد تا شیخ فضل‌الله که عالم بزرگی بود در آن نماز جماعت

- برگزار کند و به تربیت و تدریس شاگردان بپردازد (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۶۱)
- تصویر مسجد شیخ لطف الله (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۶۱)
- مسجد امام، چهار ایوان در چهار جهت جغرافیایی دارد (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۶۱)
- تصویر مسجد امام (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۶۱)
- تصویر مسجد امام (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۶۲)
- این کاخ در شش طبقه ساخته شده است و حدود پنجاه اتاق دارد (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۶۳)
- تصویر کاخ عالی قاپو (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۶۳)
- تصویر کاروانسرای شاه عباس در سمنان (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۶۵)

۴. معرفی مشاهیر؛ بعد فرهنگی، تاریخی و سیاسی هویت ملی

مشاهیر ادبی که در کتب مطالعات اجتماعی ارائه شده‌اند، عبارت‌اند از: رودکی، عطار نیشابوری، فردوسی، سعدی، حافظ، مولوی و خیام. مشاهیر علمی از قبیل، خوارزمی، خواجه نظام‌الملک، ابوعلی سینا، خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی، خواجه نصیرالدین طوسی، اسماعیل جزری، زکریای رازی، ابوریحان بیرونی و جابر بن حیان. مشاهیر سیاسی کتب مطالعات اجتماعی عبارت‌اند از: کوروش، آریوبرزن، دیاکو، داریوش، مهرداد دوم، سورنا، سلطان محمود غزنوی، طغرل، سلطان محمد خوارزمشاه، میرزا کوچک خان، رئیس علی دلواری، میرزا تقی خان فراهانی، حسن مدرس، محمد مصدق، آیت‌الله کاشانی، شیخ محمد خیابانی و امام خمینی (ره).

گزیده‌هایی از مضامین مربوط به مشاهیر ادبی در کتب مطالعات اجتماعی

- رودکی، شاعر معروف دوره سامانیان بود (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۰۱)
- تصویر رودکی، پدر شعر فارسی (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۰۱)
- از جمله شاعران ایرانی معروف دوره غزنویان، ابوالقاسم فردوسی است (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۰۵)

- تعدادی از شاعران بزرگ و برجسته ایرانی یعنی عطار نیشابوری، مولوی، سعدی و حافظ در دوره‌های مغول و تیموری زندگی می‌کردند (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۱۱)
- تصویر آرامگاه عطار نیشابوری (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۱۱)
- تصویر مولوی (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۱۱)
- تصویر حافظ (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۱۱)
- تصویر سعدی (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۱۱)
- گزیده‌هایی از مضامین مربوط به مشاهیر علمی در کتب مطالعات اجتماعی
- ابوعلی سینا، دانشمند بزرگ ایرانی، وزیر یکی از شاهزادگان آل بویه بود (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۰۱)

- تصویر ابوعلی سینا (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۰۱)

- یکی از وزیران مشهور سلجوقیان خواجه نظام‌الملک بود (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۰۳)
- خواجه نصیرالدین طوسی، ریاضی دان و ستاره‌شناس بزرگی بود و به همت او رصدخانه مراغه تأسیس شد (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۰۹)

- تصویر مجسمه خواجه نصیرالدین طوسی (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۰۹)
- خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی از وزیران دانشمند دوره ایلخانان که چندین کتاب علمی نوشت (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۰۹)

- تصویر مجسمه خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم، ۱۰۹)
- جزری در کتاب خود، پنجاه دستگاه را که خودش ساخته شرح داده است؛ مانند ساعت آبی، ساعت شمعی، دستگاه‌های خودکار برای ریختن آب و شستن دست و وضو، وسایل اندازه‌گیری خون، تلمبه و ...

(مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۴۸)

- گزیده‌هایی از مضامین مربوط به مشاهیر سیاسی در کتب مطالعات اجتماعی
- گروه مادها به رهبری دیاکو، حکومت ماد را تشکیل دادند (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۴۷)
- داریوش از شاهان مهم هخامنشی بوده است (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۵۱)
- یکی از فرماندهان شجاع ایرانی، اریوبرزن بود (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۵۲)
- در زمان مهرداد دوم، پادشاه اشکان ایرانی به کشوری بسیار قدرتمند تبدیل شد (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۵۲).

۵. انعکاس سبک پوشش اقوام و مناطق؛ بعد فرهنگی و تاریخی هویت ملی

لباس مردم ایران در دوران باستان، متنوع بوده و تفاوت‌های بسیار زیادی در آن‌ها وجود داشته است. در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی، پوشش ایرانیان در دوره‌های مختلف تاریخ، مانند لباس مردان هخامنشی، کلاه نادری در دوره افشاریه، لباس زنان و مردان در دوره اشکانی، پوشش زنان در دوره قاجاریه و لباس مردان در دوره صفویه به شکل تصویر ارائه شده و هیچ توضیحی در مورد آن‌ها ارائه نشده است. علاوه بر آن در مورد فرهنگ‌های فعلی ایران‌یان، تصاویری از لباس زنان قاسم آبادی، مردمان قوم عرب، بلوچ و مردم ترکمن ارائه شده است.

به‌طور کلی می‌توان گفت که لباس بخشی از فرهنگ و تمدن انسان است. از دیدگاه صاحب‌نظران و قوم‌نگاران، توجه به پیام‌ها و رمزهای موجود در انواع پوشاک در ادوار مختلف تاریخ اهمیت زیادی دارد. این رمز و رازها نشأت گرفته از باورها، آداب و سنت‌ها و خاستگاه قومی این ملت‌ها محسوب می‌شود و یا اینکه با زبان نمادین منظور خاصی را منتقل می‌کند (دهقانی، اشکذری و رحیمی زارچی، ۱۳۹۰، ۱۲۶). اقوامی که در که در مناطق مختلفی از ایران زندگی می‌کنند، هر کدام ویژگی‌های قومی مشخصی دارند و تحت عوامل گوناگون از جمله زیست محیط منطقه قرار دارند، پوشش‌های ویژه‌ای دارند که در همان نگاه اول، قومیت، زبان و سایر مشخصات فرهنگی و حتی مذهب آنان را در اذهان شکل می‌دهد.

در کتب درسی، لباس قومیت‌ها به‌طور کامل معرفی نشده است. برای نمونه تصاویری از لباس‌های مردمان ایران باستان ارائه شده است و در مورد پوشش مناطق مختلف کشور تصاویر اندکی آمده است و معرفی دقیقی از اجزای پوششی اقوام وجود ندارد. صرفاً به نمونه‌ای از پوشش دوره هخامنشیان به بعد اشاره شده است.

بر پایه نظریه‌های نوین، آریایی‌ها به سه دسته اصلی مادها، پارس‌ها و پارت‌ها تقسیم شده‌اند. مادها، نخستین دودمان ایرانی را در ایران به‌وجود آوردند. دولت ماد، پیشاهنگ دولت آریایی و دولت بزرگ هخامنشی محسوب می‌شد. در کتاب مطالعات اجتماعی لباس باستانی ایرانیان در مورد پوشش زنان در دوران مادها با تکیه بر نقوش برجسته برجامانده ارائه شده است. شکل لباس مردان و زنان در آن دوران باهم یکسان است.

در مورد انواع طرح لباس‌ها نیز آمده است که مرد و زن را به دلیل تفاوت‌هایی که میان پوشش سرشان وجود داشت، از هم تشخیص می‌دادند. معرفی لباس قومیت‌ها در دوره باستان و نیز دوره معاصر به شیوه علمی و سازمان یافته، اطلاعات ارزشمندی به دانش‌آموزان ارائه می‌کند تا آنان به درک عمیق فرهنگی در مورد نوع لباس‌های قومی متفاوت برسند. در پژوهش‌های دیگر مقوله انعکاس لباس قومیت‌ها با عناوینی مشابه به کار رفته است که می‌توان به "بعد پوشش" (علی‌پور و علی‌پور، ۱۳۹۵)، "پوشش‌های قومی و محلی اقوام" (مکرونی و بلندهمتان، ۱۳۹۳) و "بعد پوشش و لباس خرده فرهنگ‌ها" (رحمانی، فقیهی، حسینی مهر و سرمدی، ۱۳۹۵: ۲۳۳) اشاره کرد.

نمونه‌هایی از مضامین مربوط به لباس قومیت‌ها در کتاب‌های مطالعات اجتماعی

- در کشور بزرگی ایران اقوام متعددی از قبیل ترک، گیلک، فارس، کرد، بلوچ و.. زندگی می‌کنند. هر از این قوم‌ها، پوشش‌های مخصوصی دارند (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۸۰)

- اگر روزی سری به موزه مردم‌شناسی بزنید در آنجا می‌توانید انواع لباس‌های محلی را مشاهده کنید (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۸۰)
- تصویر لباس مردان در دوره هخامنشی (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۸۱)
- تصویر طرحی از پیراهن زنان در دوره اشکانی (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۸۱)
- مجسمه مرد اشکانی با کلاه و شلوار گشاد تا روی پا (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۸۱)
- تصویر مردی با کلاه نادری (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۸۱)
- تصویر لباس مردان در دوره صفویه (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۸۱)
- تصویر لباس زنان در دوره قاجار (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۸۱)
- تصویر لباس عربی (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۷۹)
- تصویر لباس کردی (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۷۹)
- تصویر لباس مرد کرد (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۸۰)
- تصویر، در کرانه دریای خزر، زنان قاسم آبادی، دامن‌های باز می‌پوشند که تا روی کفش می‌افتد و با نوارهای رنگین، تزئین شده است. پهنای دامن گاه بیش از ده متر است (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۸۰)
- تصویر لباس محلی مردم ترکمن (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۸۰)
- تصویر لباس مرد بلوچ (مطالعات اجتماعی، پایه ششم، ۸۰).

۶. زبان قوم‌های ایرانی در کتاب‌های درسی؛ بعد مربوط به زبان در هویت ملی

در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی، به صورت خیلی جزئی به زبان ایرانیان اشاره و زبان فارسی به‌عنوان زبان اصلی در دوره فعلی معرفی شده است. زبان‌های متفاوتی مانند ترکمنی، ترکی کردی، بلوچی و عربی و لهجه‌های مختلفی در ایران وجود دارد که مورد توجه واقع نشده است. زبان پارسی باستان، و زبان بابلی، زبان ایلامی از زبان‌های مورد استفاده در دوران باستان و دوران هخامنشیان ذکر شده است و زبان فارسی در زمان ورود اسلام به ایران مورد توجه نبوده است. آثار تاریخی نشان می‌دهد که پیش از استقرار مادها و پارس‌ها در هزاره اول پیش از میلاد، تقریباً سه هزار سال پیش، قوم‌های دیگری مانند کاسی‌ها، لولوبی‌ها، ایلامیان (عیلامیان) و کوبیت‌ها زندگی می‌کرده‌اند که امروزه دین و زبان آن‌ها از میان رفته است و ادیان و زبان دیگری جایگزین آن‌ها شده است. در ایران همه گویش‌ها، زبان‌ها و ادیان فعلی از جاهای دیگر و توسط اقوام مختلف آورده شده‌اند. همه گویش‌ها و زبان‌های فعلی متعلق به سه خانواده زبانی آریایی، اورال آلتای (مغولی-ترکی) و سامی، است (امان‌اللهی بهاروند، ۱۳۸۰: ۳۴).

محققانی از قبیل وفایی و سبحانی‌نژاد (۱۳۹۴) در مطالعاتی به آموزش زبان‌های قومی و محلی در محتوای کتاب‌های درسی به‌عنوان مقوله‌های آموزش چندفرهنگی توجه داشتند. هم‌چنین رحمانی، فقیهی، حسینی مهر و سرمدی (۱۳۹۵) توجه به زبان و گویش‌های محلی و قومی و بهره‌گیری از ضرب‌المثل‌های رایج به جا و مناسب از اقوام مختلف را مورد تأکید قرار داده‌اند. علی‌پور و علی‌پور (۱۳۹۵) نیز بر بعد زبان تأکید داشته و حمیدی‌زاده (۱۳۹۲) زبان را به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی آموزش هویت ملی مورد تأکید قرار داده است.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصل ۱۵، اصل تنوع و کثرت، شورای عالی انقلاب فرهنگی مصوبه ۶۴۴، ۴۵۹، ۲۸۸، سند فلسفه تربیت رسمی و عمومی، برنامه پنجم توسعه، ماده ۱۹ توجه کتاب به زبان محلی و قومی اشاره کرده و مصوبه ۶۴۴ شورای عالی انقلاب فرهنگی برنامه پنجم توسعه ماده ۱۱ بر انعکاس لهجه‌های محلی و قومی در کتب درسی تأکید کرده است (بابلی بهمنی، یارمحمدیان و یوزباشی، ۱۳۹۲). و نیز مکرونی و بلندهمتان (۱۳۹۳) در پژوهشی پدیده چندزبانگی یا دوزبانگی را بررسی کرده‌اند.

نمونه‌هایی از معرفی انواع زبان در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی
- بعضی از حکومت‌های ایرانی مانند صفاریان و سامانیان به زبان فارسی اهمیت زیادی می‌دادند و

دانشمندان و شاعران را تشویق می‌کردند (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم: ۱۰۱) - در دوره حکومت‌های ترک‌ها به‌ویژه سلجوقیان، به زبان فارسی توجه زیادی شده است و در قلمرو پهناور آن رواج یافت. از جمله مقرر شد که نامه‌ها و دستورات حکومتی به زبان فارسی نوشته شوند (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم: ۱۰۳).

۷. کثرت‌گرایی دینی، بعد فرهنگی مربوط به هویت ملی

در کتاب‌های مطالعات اجتماعی به دین زرتشت و دین اسلام پرداخته شده است. دین ایرانیان زمان باستان دین زرتشت بوده است. این دین در طول زمان در اثر حملات مکرر عرب‌ها به ایران به اسلام با تغییراتی همراه بوده است. در مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی درباره مذاهب اسلامی هم‌چون اهل سنت و سایر اقلیت‌های دینی موجود در ایران مطلبی نیامده است. دین زرتشت، دین ایرانیان زمان باستان است و در حکومت‌های اولیه اسلامی (صفاریان، آل‌بویه، علویان طاهریان، سامانیان)، حکومت آل‌بویه و علویان پیرو مذهب شیعه بودند.

نمونه‌هایی از هویت مذهبی در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

- در ایران باستان، اکثریت مردم ایران، پیرو دین زرتشت بودند (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۶۱)
- سه پایه اصلی دین زرتشت: پندار نیک، گفتار نیک و کردار نیک (مطالعات اجتماعی، پایه چهارم، ۶۲)
- علویان و آل‌بویه، پیرو مذهب شیعه بودند (مطالعات اجتماعی، پایه پنجم: ۹۹).

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمانی

یکی از مؤلفه‌های اصلی هویت ملی، بعد فرهنگی مربوط به دین و مذهب است جمعیت ایران از گروه‌های مختلفی تشکیل شده است و این ناهمگنی جمعیتی، ناهمگنی در فرهنگ و مؤلفه‌های آن را نیز به وجود آورده است. در کشور ایران، قوم‌های متعددی مانند فارس، ترک، ترکمن، کرد، لر، بلوچ و عرب و اقلیت‌هایی هم‌چون کلیمیان (یهودیان)، مسیحیان، آشوریان و زرتشتیان وجود دارد که برخی از آن‌ها در مذهب مشترک و برخی با یکدیگر متفاوت هستند. همه این موارد نشانگر رنگین‌کمان هویت ملی در ایران است و برای توجه به این تفاوت‌ها باید برنامه‌های مختلفی در حوزه‌های متعدد تدارک دید.

برای آموزش کتاب هدیه‌های آسمانی در ایران با توجه به مذاهب تشیع و تسنن و هم‌چنین اقلیت‌های دینی، سه کتاب هدیه‌های آسمان طراحی شده که به قرار زیر است:

۱- هدیه‌های آسمانی (تعلیم و تربیت اسلامی)

۲- ضمیمه هدیه‌های آسمانی ویژه اهل سنت

۳- هدیه‌های آسمانی ویژه اقلیت‌های دینی

کتاب اول، ویژه دانش‌آموزان اهل تشیع و تسنن است با این تفاوت که اهل تسنن این کتاب را به‌طور کامل آموزش نمی‌بینند و درس‌هایی جایگزین شده و در قالب کتاب دیگر با عنوان "ضمیمه کتاب هدیه‌های آسمان ویژه اهل سنت" در اختیار آن‌ها قرار گرفته است. برای اقلیت‌های دینی نیز کتابی جداگانه تحت عنوان هدیه‌های آسمانی ویژه اقلیت‌های دینی در نظر گرفته شده است. یافته‌های این قسمت، حاصل تحلیل مضمون ۹ کتاب هدیه آسمانی مشتمل بر سه کتاب هدیه‌های آسمانی تعلیم و تربیت اسلامی (پایه چهارم، پنجم و ششم ابتدایی)، سه هدیه‌های آسمانی ویژه اهل سنت در پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی و سه کتاب هدیه‌های آسمانی ویژه اقلیت‌های دینی پایه چهارم، پنجم و ششم ابتدایی است.

جدول ۲. مضامین هویت ملی در کتب درسی هدیه‌های آسمانی دوره دوم ابتدایی

ردیف	مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
۱	وضو گرفتن، نماز خواندن، معرفی اوقات نماز، معرفی نماز آیات، معرفی نماز شکسته، تیمم، در اهمیت روز جمعه	آداب مذهبی اهل تشیع	تکثرگرایی دینی و مذهبی
	وضو گرفتن، نماز خواندن، معرفی اوقات نماز، معرفی آداب نماز، کسوف، تیمم، در اهمیت روز جمعه، شرایط نماز مسافر و احکام روزه	آداب مذهبی اهل تسنن	
	حضرت علی (ع)، حضرت فاطمه (س)، امام حسن (ع)، امام حسین (ع)	معرفی اهل بیت پیامبر (اهل تشیع)	
	همسران پیامبر، فرزندان پیامبر	معرفی اهل بیت پیامبر (اهل تسنن)	
	معرفی حضرت فاطمه (س)، معرفی حضرت محمد (ص)، معرفی حضرت علی (ع)، معرفی امام حسن (ع)، معرفی امام حسین (ع)، معرفی امام جعفر صادق، معرفی امام کاظم، معرفی امام رضا، معرفی امام محمد تقی، معرفی امام‌هادی، معرفی امام حسن عسگری (ع)، معرفی حضرت مهدی (عج)	معرفی معصومین	
	معرفی امام محمد بن ادریس شافعی، معرفی امام مالک بن انس، معرفی ابوحنیفه	معرفی امامان اهل سنت	
	حضرت نوح (ع)، حضرت ابراهیم (ع)، حضرت موسی (ع)، حضرت عیسی (ع) و حضرت محمد (ص)	معرفی پیامبران آسمانی	
	روایت سرنوشت حضرت موسی (ع)، روایت بعثت پیامبر (ص)، معرفی عیسی مسیح	روایت مشاهیر ادیان بزرگ	
	حضرت فاطمه (س)، حضرت زینب (س)، خدیجه (س)، مریم (س)، آسیه (س)	معرفی زنان اسوه	
	قرآن، تورات، انجیل	معرفی کتاب‌های مقدس	
۲	میلاد پیامبر (ص)، میلاد حضرت مهدی (ص)، عید فطر، عید غدیر، عید قربان	اعیاد مذهبی اسلامی ویژه اهل تشیع	معرفی جشن‌ها، اعیاد و مناسک مذهبی اقوام
	میلاد پیامبر (ص)، عید فطر، عید قربان	اعیاد مذهبی اسلامی ویژه اهل تسنن	
	ماه محرم، ماه رمضان	معرفی ماه‌های مبارک (در مذهب اهل تشیع)	
	ماه رمضان	معرفی ماه‌های مبارک (در مذهب اهل تسنن)	

مضامین فراگیر در کتب درسی هدیه‌های آسمانی که در جدول بالا آمده است، در ذیل تشریح می‌شود:

۱. تکثرگرایی دینی و مذهبی

گزیده‌هایی از مضامین پایه کتب هدیه‌های آسمانی (تعلیم و تربیت اسلامی)

- وقتی ماه یا خورشید می‌گیرد یا حوادثی مانند زلزله، رعد و برق ترسناک می‌آید، از واجبات است که

نماز آیات بخوانیم (هدیه‌های آسمان، پایه چهارم: ۳۰)

- مراحل تیمم (هدیه‌های آسمانی، پایه چهارم: ۴۸)

- پیامبر خدا نیز سفارش کرده‌اند که خانواده خود را روز جمعه شادمان کنید (هدیه‌های آسمانی، پایه پنجم: ۴۴)

- مسافری که از وطنش یسشتر از ۲۲,۵ کیلومتر دور شود و به جایی رسد که نخواهد ده روز بماند، نمازش در آنجا شکسته است (هدیه‌های آسمانی، پایه ششم: ۶۸)

گزیده‌هایی از مضامین پایه در ضمیمه ویژه اهل سنت در دوره دوم ابتدایی

- این اولین باری بود که فاروق، نمازی می‌خواند که در هر رکعت، دو قیام و دو رکوع وجود دارد (هدیه‌های آسمان، ضمیمه ویژه اهل سنت، پایه چهارم، ۹).

- تصویر مراحل تیمم (هدیه‌های آسمانی، ضمیمه ویژه اهل سنت، پایه چهارم، ۱۷)

- دین اسلام، دین پاکی و نظافت است. پیامبر پاکیزگی‌ها هم به شستن بدن و غسل کردن در روز جمعه امر کرده است و من با جان و دل، دستور پیشوا و رهبر عزیزم را انجام می‌دهم و غسل می‌کنم (هدیه‌های آسمانی، ضمیمه ویژه اهل سنت، پایه پنجم، ۲)

- مسافر می‌تواند نمازهای چهاررکعتی (ظهر، عصر و عشاء) را دو رکعت بخواند. به این کار، قصر (کوتاه کردن و شکستن نماز) می‌گویند. البته نماز صبح و مغرب، قصر و کوتاه خوانده نمی‌شود (هدیه‌های آسمانی، ضمیمه ویژه اهل سنت، پایه ششم، ۱۵).

- اگر روزه برای شخص مسافر آسان است، بهتر است روزه بگیرد. هر چند روزه نگرفتن هم برای او گناه ندارد (هدیه‌های آسمانی، ضمیمه ویژه اهل سنت، پایه ششم، ۱۶).

گزیده‌هایی از مضامین پایه درباره ائمه معصومین در اهل تشیع

- امام موسی کاظم-علیه السلام- به دستور هارون الرشید، چهارده سال را در زندان سپری کرد. ایشان برای راهنمایی مردم، سختی‌های زیادی کشید (هدیه‌های آسمانی، پایه چهارم، ۴۲)

- دعبل با تعجب پرسید، مرقدی که در شهر طوس است، مال کیست؟ امام رضا-علیه السلام- پاسخ داد، مرقد من است. به زودی شهر طوس، زیارتگاه دوستان و شیعیان من خواهد شد (هدیه‌های آسمانی، پایه چهارم، ۵۳)

* گزیده‌هایی از متون کتاب درباره پیامبران عبارت‌اند از:

- حضرت موسی-علیه السلام- یکی از پیامبران بزرگ خداست. خدا او را برای مبارزه با فرعون و هدایت قوم بنی‌اسرائیل فرستاد (هدیه‌های آسمانی، پایه چهارم، ۱۷).

گزیده‌هایی از کتب هدیه‌های آسمانی دوره دوم ابتدایی در مضمون زنان الگو

- وقتی موسی به پیامبری رسید، آسیه به او ایمان آورد. این بانوی مؤمن یکی از بهترین زنان عالم است. خدا در قرآن، این بانوی نیکوکار را الگوی مؤمنان معرفی می‌کند (هدیه‌های آسمانی، پایه چهارم، ۱۷)

- او یکی از ثروتمندترین زنان مکه بود، خدا را بسیار دوست داشت و برخلاف بیشتر مردم مکه که بت پرست بودند، خدای یکتا را می‌پرستید (هدیه‌های آسمانی، پایه چهارم، ۸۷)

- وقتی داستان را با هم خواندیم، به او گفتیم: پیامبر ما حضرت محمد صلی الله علیه و آله نیز درباره حضرت مریم جملات زیبایی فرمودند و یکی از حدیث‌های پیامبر را برایش خواندیم: بهترین زنان بهشت، مریم، خدیجه، فاطمه و آسیه‌اند (هدیه‌های آسمانی، پایه پنجم، ۲۱)

۲. معرفی جشن‌ها و اعیاد و مناسک مذهبی همه اقوام و مناطق

معرفی جشن‌ها، مناسک و اعیاد مذهبی اقوام مختلف در آگاهی‌بخشی به دانش‌آموزان، افزایش سواد فرهنگی آنان و ارتقای تحمل اجتماعی و احترام به عقاید و پرورش حس احترام به دیگران نقش بسزایی دارد. درباره مضمون فراگیر معرفی جشن‌ها و اعیاد و مناسک مذهبی اقوام در دو کتاب هدیه‌های آسمانی و ضمیمه کتاب هدیه‌های آسمانی ویژه اهل سنت، دو مضمون سازمان‌دهنده کشف شد که عبارت‌اند از:

اعیاد مذهبی اسلامی ویژه اهل تشیع و اهل تسنن و معرفی ماه‌های مبارک.
اعیاد مذهبی اهل تشیع عبارت‌اند از:

میلاد پیامبر (ص)، میلاد حضرت مهدی (ص)، عید فطر، عید غدیر و عید قربان. مسلمانان روز تولد پیامبر (ص) را جشن می‌گیرند. نیمه شعبان روز تولد حضرت مهدی (ع) است و جزو یکی از اعیاد اهل تشیع محسوب می‌شود. عید فطر نیز یکی از اعیاد مسلمانان به شمار می‌رود. پوشیدن لباس‌های تمیز و زیبا، دیدار با اقوام و آشنایان، گرفتن عیدی از بزرگ‌ترها، غسل کردن، خواندن دو رکعت نماز و دعا کردن از آداب مسلمانان در روز عید فطر است. روز هجدهم ماه ذی‌الحجه، روز عید غدیر، زمان تعیین جانشینی پیامبر خداست به این معنا که پیامبر (ص) از طرف جبرئیل امین مأمور می‌شود حضرت علی (ع) را به عنوان جانشین خود به مردم معرفی کند. در روز عید قربان، کسانی که به حج می‌روند، گوسفندی را قربانی کرده و گوشت آن را بین مستمندان تقسیم می‌کنند. پوشیدن لباس تمیز و آراسته، غسل کردن و دادن نذری به مستمندان از آداب این روز است.

* گزیده‌هایی از مضامین مربوط به اعیاد و مناسک مذهبی در کتب درسی هدیه‌های آسمانی

- سال دهم هجری است؛ ماه ذی‌الحجه، روز هجدهم ماه (هدیه‌های آسمان، پایه پنجم، ۶۰)
- کسانی که برای انجام مراسم حج به مکه می‌روند، روز عید قربان به فرمان خدا گوسفندی را قربانی می‌کنند (پایه ششم، ۷۵)

- در پایان ماه رمضان نیز روز عید فطر فرا می‌رسد. مسلمانان در آن روز به عنوان زکات، پولی به نیازمندان می‌دهند (هدیه‌های آسمان، پایه ششم، ۷۶)

اما اعیاد اهل تسنن، میلاد پیامبر (ص)، عید فطر و عید قربان است. به این معنا که در فرهنگ دینی اهل سنت، روز تولد پیامبر (ص) و عید فطر و عید قربان به‌عنوان اعیاد مذهبی مطرح هستند. مسلمانان، روز تولد پیامبر (ص) را جشن می‌گیرند و از عید فطر نیز به‌عنوان جشن بزرگ مسلمانان نام برده شده است. مسلمانان اهل سنت، ۹ روز قبل از عید قربان روزه می‌گیرند و در روز عید، لباس‌های سفید و تمیز می‌پوشند؛ دیدار با دوستان و آشنایان و دادن عیدی به کوچک‌ترها نیز از آداب این روز است. محرم و رمضان، از ماه‌های مبارک برای اهل تشیع هستند. ماه محرم یا محرم‌الحرام، نخستین ماه تقویم اسلامی (هجری قمری) و به اعتقاد مسلمانان از جمله ماه‌های حرام است. محرم نخستین ماه از ماه‌های دوازده‌گانه قمری و یکی از ماه‌های حرام است که در دوران جاهلیت و در دوره اسلام، جنگ در آن تحریم شده است. ماه رمضان، نهمین ماه سال قمری است. در این ماه، روزه بر مسلمانان واجب شده و این ماه در دین اسلام، ماه مبارکی است چرا که قرآن در این ماه نازل شده است. ضمن اینکه این ماه، یکی از ماه‌های مبارک مورد احترام اهل تشیع و تسنن است (برای اهل تسنن ماه مبارک، فقط ماه رمضان معرفی شده است).

بحث و نتیجه‌گیری

در آموزش هویت ملی، کتب درسی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ به خصوص این اهمیت وقتی بیشتر می‌شود که در نظام آموزشی متمرکز ایران، برای همه گروه‌ها تقریباً محتوای یکسان و مشابهی ارائه می‌شود و آن‌ها باید محتوای کتاب‌ها را یاد بگیرند. به همین دلیل کتاب‌های درسی، می‌توانند نقش مهمی در تقویت هویت ملی و دیگر اهداف یک نظام سیاسی داشته باشند. با توجه به نتایج این مطالعه، در اسناد بالادستی در زمینه ابعاد هویت ملی به مؤلفه‌هایی نظیر پرچم، زبان و خط مشترک، رسمیت بخشیدن به تاریخ هجری شمسی، ملی‌گرایی، پذیرش زبان‌های قومی و فرهنگ آن‌ها، توجه به میراث فرهنگی و باستانی و نفایس ملی ایران به‌عنوان دارایی‌های معنوی ملت و سرزمین مشترک و مقوله‌هایی از قبیل استفاده از علوم و فنون و تجارب پیشرفته انسان‌ها، تربیت افراد شایسته برای رسیدن به پیشرفت و تقویت روح ابتکار به‌عنوان لایه هویت اشاره شده است.

مضامین استخراج شده از اسناد بالادستی عبارت‌اند از: تأکید بر هویت اسلامی، گسترش عدالت آموزشی، توجه به هویت چندگانه، تفاوت‌نگری یا تعلیم و تربیت مرزی که در آن تعلیم و تربیت، معطوف به شناخت همه مردم موجود در داخل مرزهای یک سرزمین فارغ از نژاد و قومیت است. هم‌چنین در این اسناد بر نفی

تبعیض نژادی، احترام به پیروان ادیان الهی، توجه به وجود تنوع زبانی در ایران، آموزش به‌مثابه ابزاری برای ارتقای سرمایه اجتماعی، لزوم معرفی گسترده مشاهیر علمی، سیاسی و فرهنگی و توجه به کرامت انسانی، مورد اشاره قرار گرفته است.

نتایج پژوهش حاکی از این است که در اسناد بالادستی به مؤلفه هویت ملی توجه شده است؛ با این حال در کتاب‌های درسی به تمام ابعاد هویت ملی به صورت یکسان و برابر توجه نشده و در مواردی حتی نادیده گرفته شده است. مهم‌ترین مؤلفه‌هایی که در کتب دوره دوم ابتدایی (به ترتیب برای مطالعات اجتماعی و هدیه‌های آسمانی) برای هویت ملی شناسایی شد عبارت‌اند از: معرفی فرهنگ‌های مختلف، تاریخ و هویت اقوام، معرفی میراث فرهنگی؛ معرفی مشاهیر، انعکاس سبک پوشش اقوام و مناطق؛ زبان‌های اقوام ایرانی در کتب درسی، تکرارگرایی دینی و مذهبی، معرفی جشن‌ها و اعیاد و مناسک مذهبی همه اقوام و مناطق. برنامه‌ریزان می‌توانند با سیاست‌گذاری براساس عناصر هویت ملی و ارائه محتوای مناسب در کتب درسی، هویت ملی را در دانش‌آموزان دوره ابتدایی تقویت و تعلق به وطن را در آن‌ها بارور کنند.

به‌طور کلی باید گفت که سیاست‌گذاران فرهنگی به دلیل برخورداری از نگاه ایدئولوژیک از رسالت اصلی که هویت‌یابی دانش‌آموزان برای افتخار به ایرانی بودن خود است، غفلت کرده‌اند. بر همین اساس، دانش‌آموزان فارغ از نگاه سنتی یا روشنفکران خانواده‌ها و بیشتر تحت تأثیر همکلاسی‌ها و فناوری‌های غربی، به تدریج به دنبال راهی برای مهاجرت از ایران می‌افتند. اگر در گذشته، این احساس از دوران دانشگاه آغاز می‌شد، در حال حاضر به دوره‌های متوسطه و ابتدایی هم رسیده است و تعلق خاطر به ایران در میان بسیاری از دانش‌آموزان دوره ابتدایی هم کم رنگ شده است. حتی در اسناد بالادستی نیز توجه جدی به مقوله هویت ملی که دربرگیرنده همه اقوام و زبان‌ها باشد، دیده نمی‌شود. برای مقابله با این وضعیت، لازم است اسناد بالادستی و کتب درسی براساس الگوی هویت ملی تدوین و تألیف شود. لذا با در نظر گرفتن مؤلفه‌های مربوط به هویت ملی در کتب دوره ابتدایی، سیاست‌گذاران و طراحان برنامه درسی باید ضمن تجدیدنظر در برخی محتواها، موارد کاربردی در زمینه هویت ملی را توسعه داده و به این مورد توجه ویژه‌ای داشته باشند تا با پرورش و تقویت هویت ملی در دانش‌آموزان و نسل‌های جدید، انسجام لازم در بین قومیت‌ها و فرهنگ‌های متعدد ایرانی مستحکم‌تر ایجاد شود و به نقطه قوت کشور تبدیل شود چیزی که نمونه‌های بارز این انسجام در برهه‌های متعدد تاریخی مثل هشت سال دفاع مقدس به وضوح ثابت شده است.

References

منابع

- Abedi Jafari, H; Taslimi, M,S; Faqih, A and Sheikhzadeh, M.(2017).Theme analysis and theme network: a simple and efficient method to explain patterns in qualitative data, *Strategic Management Thought Quarterly*, 5th year, 2nd issue.
- Abdos, M (2008). investigating factors affecting unequal opportunities between girls and boys, *abstract of articles of the National Conference on Engineering Reforms in Education*. Tehran, Ministry of Education, Research Institute of Education.
- Alageband,A. (2016). *Introduction to educational management*.Tehran: Mobaath.
- Armand, F. and Farshad,P (2015).*investigation and solidarity of Iranian ethnic groups in the discourse of national unity*. Scientific-Specialist Quarterly of Nations.
- Azad A, T.(2008). *Intellectual Paradigms in Iran*. Tehran: Ezmatzam Publishing House.
- Babli B, A, Yarmohamedian, M, H and Yuzbashi, Z (2013). content analysis of seventh grade social studies book based on multicultural indicators (components) extracted from upstream documents. *National Conference on Multicultural Education*, March 2, 2012: Urmia.
- Belbasi, M and Esfandiari, Sh (2012).Desirable identity in the context of the local model of progress (with an approach to the Constitution of the Islamic Republic of Iran). *National Studies Quarterly*, Volume 14, Number 4, Winter.
- Doran, B .(2009). *identity search in the era of identity crisis, challenges of cultural policy*. Bargh Farhan.

- Fathi Vajargah, K (2012). *review and evaluation of the place of needs assessment studies in curriculum planning*. Humanities Quarterly of Al-Zahra University (S).
- Fathi Vajargah, K(2020). What is curriculum. Tehran, Mehrban publisher.
- Farahini F, M (2009), *Postmodernism and Education*. Tehran, Abidjan.
- Fayaz, I, Imani Gh, F (2009), Examining the symbols of national identity in history and social science textbooks of the humanities. experimental and mathematical sciences, physics in the academic year 2010-2012, *Educational Psychology Quarterly*, No. 17, Sixth, summer.
- Forreŝt, James & lean, Garth & Dunn (2017). Attitudes of Classroom teachers to Cultural Diversity and Multicultural Education in Country New South Wales. *Australia” Journal of Teacher Education*, 42(5), 17-34.
- Ghasemi, A, A; Sohri, M and Heydari, H. (2018). Assimilation of national and ethnic identity in Iran and the approach of Iranian peoples to national unity and the right to self-determination, *Social Sciences Quarterly*, No. 55.
- Gollner, E (2009), Nationalism, translated by Mohammad Ali Taqvi, Tehran: Nash-e-Karzan.
- Hajiani, I. (1379) “Sociological analysis of national identity in Iran and several hypotheses”, *National Studies Quarterly*, No. 5.
- Khabazi, and Benisi, P (2018), Compilation of students’ identity model in order to design the content of textbooks. *Educational Leadership and Management Quarterly*, Year 13, Number Two, Summer.
- Khojŝteh, F , Assareh, A , Hajiani, E and Araghiĥ, A.(2020), examining the challenges of national identity in the curriculum of the second year of high school in Iran. *Quarterly Journal of Studies and Leadership in Educational Organizations*, summer.21,14(3).
- Imani Naini, Mohsen. (2006). “*The place and role of education in the realization of national identity*”. a collection of articles on Iranian identity, edited by Zahra Hayati and Seyed Mohsen Hosseini, Tehran: Soura Mehr.
- Irvine, Jacqueline Jordan (2012), Complex Relationships between Multicultural Education and Special Education: An African American Perspective, *Journal of Teacher Education*, 63(4).
- Miller, J. (2012). *Curriculum theories*, translator.Mahmoud Mehramohmadi, Tehran: Samit
- Norman, Wayne, (2006). *Nation building, Federalism, and Secession in the Multinational State*, London, Oxford University Press.
- Rahbari, M; Belbasi, M and Gharbi, M (2014), national identity in the document of the fundamental transformation of education in J.A. Iran. *National Studies Quarterly*, (2014), period 16
- Rao, Shuqi (۲۰۲۰) *Understanding national identity education: a comparative case study of two schools in Mainland China and Scotland*. PhD thesis, University of Glasgow.
- Rezaei, A , Mansouri B, S and Abedini B, M (2018). The role of university curriculum in strengthening students’ national identity, *National Studies Quarterly*.Year 12, Number 1.
- Sadeghzadeh, R and Manadi, M (2007). the position of national identity symbols in Persian literature and history textbooks of secondary humanities, *educational innovations quarterly*, autumn.10,11(7).
- Salehi A, R (2009).*National Cohesion and Cultural Diversity*, Tehran, Strategic Research Center.
- Shekari, A; Ahmadabadi A, N and Fatahi, N (2013). *border education and training with an emphasis on the educational implications of Girou’s art in educational developments*. research paper on the basics of education and training.
- Smith, Adam. (2001). “*Nationalism: Theory, Ideology*”, *History*. Translator: Mentoor Ansari (2013), Tehran: Inŝtitute of National Studies, Iranian Civilization.
- Strauss, Anselm & Corbin, Juliet (1998). *Basics of Qualitative Research, Fourth Edition*, London, Sage Publications.